

IN MEMORIAM

GIUSEPPE ALBERIGO I LES HERMENÈUTIQUES DEL VATICÀ II

El 15 de juny del 2007 morí Giuseppe Alberigo. Des de l'11 d'abril es trobava en coma irreversible, a causa d'un vessament cerebral. Era professor emèrit d'història del cristianisme a la Facultat de Ciències Polítiques de la universitat civil de Bolonya i dirigia el Centre de Documentació i l'*Istituto per le Scienze Religiose*, fundats a la mateixa ciutat per l'arquebisbe cardenal Lercaro, i també la revista *Cristianesimo nella Storia*. Alberigo havia format part d'un grup d'estudiants catòlics que eren com una família espiritual, dirigits per Lercaro. Un altre mestre i profund amic que el va marcar va ser Giuseppe Dossetti, un advocat i diputat que pertanyia a l'ala esquerra, renovadora, de la *Democrazia Cristiana*. En un cert moment Dossetti va deixar la política, es va ordenar sacerdot i, al servei de Lercaro, esdevingué el seu gran assessor teològic —com a tal va acompanyar-lo al Concili i va ser secretari del consell de moderadors, fins que les queixes del secretari general, Felici, que es considerava marginat, el van reduir a secretari particular de Lercaro— i va inspirar la creació del Centre de Documentació i l'*Istituto per le Scienze Religiose*. Finalment, Dossetti va fundar una comunitat monàstica purament contemplativa, consagrada a la *lectio divina* i a la pregària, on es va retirar i on en 1996 morí.

La idea que presidia la labor del grup de Bolonya era la dimensió històrica de l'Església, tal com ho expressava el títol de la revista *Cristianesimo nella Storia*. Per això es van sentir compenetrats amb Joan XXIII i el Concili Vaticà II. Però Alberigo no ha estat sols un gran historiador, sinó també un eficaç coordinador del treball en equip i un formidable organitzador de tot el complex ideat per Dossetti, instituit per Lercaro i dirigit per Alberigo mateix. A partir del *Centro di Documentazione* s'han desplegat el que ara s'anomena *Fondazione per le Scienze Religiose Giovanni XXIII* —institució de recerca i cultura independent de l'Església i dels partits— per a promoure la recerca científica en les disciplines històrico-religioses; la Biblioteca «Giuseppe Dossetti», que conté uns 500.000 títols amb més d'un milió de volums i 2.800 revistes; i un *Archiu* amb tots els papers privats de Roncalli – Joan XXIII, que els han estat confiats per la Santa Seu per a la seva catalogació i edició —han publicat ja els

primers volums dels diaris o agendes de Roncalli—, i també amb uns 500.000 documents originals, o almenys en fotocòpia o microfilm, amb diaris i correspondència de bisbes, teòlegs i altres protagonistes del Vaticà II. Funciona també una escola de formació per a la recerca en les disciplines històrico-religioses, que assigna beques de quatre anys a joves postuniversitaris. L'any 2003, en el quarantè aniversari de l'encíclica *Pacem in terris*, es va crear la «Càtedra UNESCO Joan XXIII» sobre el pluralisme i la pau. A més d'un centre de recerca científica, el complex bolonyès ha esdevingut un centre internacional de referència per a tot el catolicisme democràtic i renovador. Així, el 25 de gener del 2007, Alberigo va convocar una vintena d'historiadors i teòlegs —entre els quals em va fer l'honor d'incloure'm— per a posar en marxa una recerca interdisciplinària a llarg termini sobre la sinodalitat en l'Església.

En aquella seu bolonyesa es treballa sobre molts temes, però els dos grans pols d'interès són la persona de Roncalli – Joan XXIII i el Concili Vaticà II. L'estiu de 1978 vaig tenir el goig de participar en un seminari, a l'*Istituto per le Scienze Religiose*, per a la formació d'historiadors de l'Església. La part principal era sobre Joan XXIII i la dirigia personalment el professor Alberigo. Va preparar el seminari amb molta antelació. La seva hipòtesi de treball era doble: primera, que en Roncalli hi havia una ferma personalitat, que es manifesta ja de molt jove i no l'abandonarà mai, ni quan arribi al vèrtex; segona, que no era el bon home simpàtic i faceciós de les «floretes», però al capdavall poc preparat, que ens volien presentar els adversaris del Concili. Alberigo volia que els futurs historiadors aprenguessin a fer la història a base de documents, no de llegendes o rumors.¹ Roncalli ho apuntava tot, ho anotava tot, ho conservava tot, però la gran massa del seu paperam la custodiava aleshores gelosament el seu antic secretari, Loris Capovilla, que escrivia articles, feia conferències i ho anava publicant (p.ex., cartes) amb comptagotes. Així i tot, Alberigo considerava que hi havia molt material que ja es trobava a disposició dels historiadors i que no havia estat sistemàticament examinat, material que permetria una primera aproximació rigorosa al personatge: butlletins de les diòcesis on havia exercit Roncalli successius ministeris i, sobretot, *Acta Apostolicae Sedis* i *L'Osservatore Romano*. Va dividir la vida de Roncalli en tants períodes com participants en el seminari, i cada un havia d'acudir a Bolonya havent estudiat tota la documentació referent a aquells anys. Em va assignar el període més curt però més decisiu: el primer any del seu pontificat, que incloïa la convocatòria i la inauguració del Concili. Aleshores vaig fer, sempre en la línia de recerca rigorosa que ens exigia el professor, moltes descobertes, però en voldria remarcar ací una d'explosiva. Havia viscut, des de Montserrat, l'entusiasme davant la convocatòria del Concili, i recordava com havia passat a la primera plana fins de periòdics i magazines profans (*Paris-Match*, *Time*, *Life*...). Vaig tenir la curiositat de mirar com havia donat la notícia *L'Osservatore Romano*. Com que sempre transmetia les activitats i les paraules dels papes en un llenguatge exagerat i llagoter, m'esperava un reportatge delirant, però va ser totalment a l'inrevés: l'endemà de l'anunci del Concili, el diari del Vaticà sabotejava la notícia del segle. Només donava, enquadrada, la nota oficial de Secretaria d'Estat que comunicava les tres

1. M'havia demanat un article sobre el Vaticà i la guerra civil, i li vaig preguntar si es podrien publicar algunes conclusions meves bastant crítiques. Em va respondre: «Tot es pot publicar a *Cristianesimo nella storia*, mentre sigui documentat.»

decisiones de Joan XXIII: celebrar un sínode diocesà a Roma, convocar un concili ecumènic i publicar un nou codi de dret canònic, sense cap títol específic, tan sols «Importants decisions del Papa». El gran titular de tota la primera plana i tots els subtítols es referien a la capella papal celebrada a Sant Pau Extramurs, que havia de ser la clausura de la setmana de pregàries per la unitat de les Esglésies, però ho havien convertit en pregàries per l'Església del silenci, i especialment per l'Església xinesa. Qui no llegís la lletra petita de la nota enquadrada no s'assabentaria del gran esdeveniment. ¿Els havia agafat de sorpresa, i no havien tingut temps d'assimilar i comentar la convocatòria del Concili? No: passen dies sense que *L'Osservatore Romano* digui res d'allò de què tothom parla. Algú amb autoritat suficient devia considerar que era una bogeria que caldria aturar immediatament i va ordenar al periòdic vaticà que no en parlés. Va ser el primer acte d'una cadena d'operacions contra el Concili, que encara continua.

Alberigo ens havia enviat prèviament, com un material de treball que justificava la seva hipòtesi de la sòlida cultura de Roncalli, una conferència, preparada per Dossetti i pronunciada pel cardenal Lercaro, poc després de la mort de Joan XXIII.² Distingia tres menes d'homes de cultura: els de les fonts, els dels manuals i els dels assaigs. Comentant aquesta conferència de Lercaro amb el P. Batllori, que la coneixia perfectament, em va dir que era clar que Lercaro retratava tres papes: Joan XXIII el de les fonts, Pius XII el dels manuals i Pau VI el dels assaigs. Un gran «home de les fonts» va ser Roncalli. Com que estava amarat de la cultura de les fonts cristianes, va poder ser profeta de l'Església del futur. En l'estudi i la meditació de les fonts, Roncalli hi va trobar una cosa que ja des dels seus temps de seminarista recercava amb afany: el discerniment entre allò que és essencial i allò que és accidental. Per això s'aferrava amb fidelitat absoluta a l'essencial del missatge evangèlic i alhora era molt lliure pel que fa a les formes accidentals.³ La conferència acabava denunciant la «solitud institucional» en què havien deixat Joan XXIII (el boicot de *L'Osservatore Romano* en va ser la primera mostra).

Un dia, en aquell seminari, va sortir el tema del cardenal Tardini i de la seva Villa Nazareth, l'orfenat que havia fundat per a orfes de guerra. Una alumna participant, creient abonar el pensament d'Alberigo, va comentar que tots els monsenyors de la cúria es muntaven alguna institució benèfica o pastoral de cara als mitjans de comunicació. El professor va replicar: «No, senyoreta. És molt més greu. Tardini es prenia molt seriosament Villa Nazareth i estimava molt els òrfens,⁴ però com a secretari d'Es-

2. «Indirizzi metodologici per una ricerca sull'opera di Papa Giovanni XXIII», conferència llegida pel cardenal Lercaro el 23 de febrer de 1965, com a introducció a un cicle de conferències sobre «Els catòlics italians del 800 a avui», promogut per l'*Istituto Luigi Sturzo*, de Roma.

3. Més detalls en el meu article «Joan XXIII i el seu Concili», *RCatT* XXVIII/2 (2003) 381-406, i en l'opuscle *Sapientia cordis. De Roncalli a Joan XXIII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

4. Em consta pel testimoniatge de l'amic historiador Carlo Felice Casula, alumne de Villa Nazareth, comunista —no sé què deu ser ara—, però que no li toquin Tardini, que li va fer de pare. Li ha dedicat una biografia política: *Domenico Tardini, 1881-1961: L'azione della Santa Sede nella crisi fra le due guerre* (Roma: Studium, 1988), on parla de l'actitud de Tardini davant la República espanyola i la guerra civil.

tat afavoria la política dels Estats Units i del Pacte Atlàntic, que propicia la producció d'orfes de guerra.»

En canvi, Alberigo ha remarcat sempre que en Roncalli mai no hi va haver una dicotomia d'aquesta mena, entre la vida i la pietat personal i l'actuació en els successus càrrecs. La conclusió a la qual ens va conduir en aquell seminari va ser la forta i unitària personalitat de Roncalli. A la seva notable intel·ligència natural —amb un punt de perspicàcia camperola— hi havia unit una sòlida cultura basada en les grans fonts de la tradició cristiana. Els trets personals de Roncalli caracteritzaran el Vaticà II: distingir l'essencial del secundari per a un *aggiornamento*, temperament bondadós que promourà un concili de misericòrdia i no d'anatemes, convicció que la religió, a més de portar-nos al cel, ha de redundar en un món més fratern i solidari, una Església que no vol ser senyora sinó servidora i una autèntica obsessió per la pau.

L'obra principal d'Alberigo i del seu *Istituto* ha estat sens dubte la gran *Història del Concili Vaticà II*, publicada simultàniament en set llengües, en cinc volums, apareguts entre 1995 i 2001 —de l'edició espanyola, dirigida per Evangelista Vilanova, a l'editorial Sígueme, és a punt de sortir el cinquè i darrer volum. La idea que ha presidit aquesta història és que l'esdeveniment conciliar és més important que els documents produïts, que en molts casos van ser fruit d'un compromís, no sempre coherent, entre les dues grans tendències presents a l'assemblea, amb el desig de Pau VI d'evitar una fractura. Clos el Concili en 1965, els anys setanta havien vist proliferar les edicions, traduccions i comentaris dels documents conciliaris. Però, tal com explicava Alberigo en la seva introducció al primer volum: «aturar-se en una visió del Concili com la suma de centenars de pàgines de conclusions —freqüentment prolixes, de vegades caduques— ha frenat fins ara la percepció de la seva significació més profunda d'impuls a la comunitat dels creients a acceptar la confrontació inquietant amb la Paraula de Déu i amb el misteri de la història dels homes [...]. Ha arribat, doncs, el moment d'operar una historicització del Vaticà II, no per allunyar-lo, relegant-lo al passat, sinó per facilitar la superació de la fase controversística de la seva recepció per part de l'Església.» Per a emprendre aquesta obra, Alberigo va convocar un equip internacional d'historiadors, del qual formàvem part Evangelista Vilanova i un servidor. Durant l'any 1988 aquest equip va examinar i discutir la possibilitat i la conveniència d'emprendre una vasta recerca històrica sobre el Vaticà II, abans no desapareguessin persones i documents importants. Es van organitzar trobades en diversos països per a recollir testimoniatges, mobilitzar estudiosos i localitzar fons documentals. Un primer simposi es va celebrar a Leuven – Louvain-la-Neuve, del 23 al 25 de novembre de 1989, amb la finalitat de fer un primer inventari de la documentació referent al Vaticà II disponible en diferents països o àmbits geogràfics —Alberigo em va encomanar la comunicació sobre les fonts a l'Estat espanyol. És prou sabuda la importància que el grup de Lovaina va tenir al Concili. En aquesta reunió vàrem escoltar, entre altres, els testimoniatges del cardenal Suenens i del seu gran teòleg, Gérard Philips.⁵ Successivament vàrem tenir altres trobades a Houston (Texas), La Tourette (Lió), Bolonya, Würzburg, Moscou i Sao Paulo. Les nombroses conferències i comunicacions presentades en aquests simposis constitueixen l'*humus* que després els responsa-

5. J. GROOTAERS – Cl. SOETENS (eds.), *Sources locales de Vatican II*, Leuven: Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerheid, 1990.

bles dels diferents capítols han aprofitat per a arribar a la gran *Història del Concili Vaticà II*.

En el seu discurs a la cúria vaticana, el 22 de desembre del 2005, Benet XVI va contraposar dues hermenèutiques del Concili, la de «la discontinuïtat i la ruptura» i la de «la reforma en la continuïtat». La primera «ha causat confusió; l'altra, silenciosament però de manera cada vegada més visible, ha donat fruits». Molts van considerar que aquestes paraules del papa criticaven la *Història del Concili* dirigida per Alberigo, a qui ho vaig preguntar expressament. Em va respondre, atesa l'amistat que sempre havia tingut amb Ratzinger, que no es considerava personalment afectat, sinó que més aviat creia que anaven contra cert «enemic històric» notori de Ratzinger. En realitat, a més d'aquelles dues hermenèutiques esmentades pel papa, caldria parlar d'una tercera hermenèutica, la d'involució o contrareforma. Més amunt he remarcat aquell *Osservatore Romano*, l'endemà de l'històric anunci del Concili per Joan XXIII, que per endavant el boicotejava. Al llarg de tot l'esdeveniment conciliar —i per això calia reconstruir la història de l'esdeveniment— la minoria conservadora era afavorida pel secretari general, Felici, i, derrotada en les votacions, durant les intersessions, amb l'ajut de la cúria, representada en les comissions més del que li pertocava, mirava de desfer, com Penèlope, allò que s'havia anat teixint en les sessions. Acabat el Concili, Felici, que tant havia obstaculitzat les propostes de la majoria renovadora, va ser nomenat president de la comissió per a la interpretació dels documents conciliaris, i després, encara, president de la comissió per a la redacció del nou codi de dret canònic que els havia de traduir en un nou ordenament jurídic. Algú va comentar que encarregar a Felici l'aplicació del Concili era com «nomenar Neró cap dels bombers de Roma». Amb tota la raó va dir el professor Salvador Pié en la commemoració dels quaranta anys de la fi del Concili, a l'aula magna del seminari de Barcelona, que no s'ha d'interpretar *Lumen Gentium* a la llum del nou codi de dret canònic, sinó el nou codi a la llum de *Lumen Gentium*. L'últim espetec d'aquesta hermenèutica involucionista ha estat l'autorització generalitzada del missal de Pius V —ara atribuït a Joan XXIII—, contra el parer de la gran majoria de l'episcopat mundial.

A aquesta polèmica s'hi ha afegit encara un altre atac a Alberigo i al seu equip bolonyès. L'*Istituto per le Scienze Religiose* havia publicat el volum dels decrets dels concilis ecumènics,⁶ a cura d'Alberigo i altres, amb el propòsit de superar aquella hipertròfia del Magisteri que posava al mateix nivell un concili ecumènic i unes paraules del papa en una audiència —com ha dit Casimir Martí, i no exagerava gaire, quan els papes van perdre els Estats Pontificis amb els seus exèrcits els van reemplaçar amb les encíclicues. Un poderós i pràctic instrument per a aquest anivellament ha estat l'*Enchiridion* de Denzinger, que presenta com si tinguessin el mateix valor documents molt desiguals. Els grans concilis no hi són publicats sencers, i en canvi hi figuren al·locucions pontificies molt secundàries. Deia Rahner que el «Denzinger» «és objectiu en allò que reuneix i escull, però subjectiu com a selecció i antologia, perquè seleccio-

6. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Edidit Centro di Documentazione, Istituto per le Scienze Religiose, Bologna. Curantibus Josepho ALBERIGO – Perikle-P. JOANNOU – Claudio LEONARDI – Paulo PRODI, consultante Huberto JEDIN. Basileae – Barcinone – Friburgi – Romae – Vindobonae: Herder, 1962. En una tercera edició (1973) s'hi van incloure els documents del Vaticà II.

na segons l'esquema de la teologia escolàstica recent, però, al seu torn, aquest esquema tendeix a conformar-se amb el de l'*Enchiridion*: d'ençà que existeix el "Denzinger" amb la seva selecció —i el seu *Index systematicus*— el teòleg té la impressió, quasi involuntàriament, que el "Denzinger" és la norma canònica que indica els problemes que han de ser tractats en la dogmàtica... ja que per a altres problemes no es poden aportar proves del "Denzinger". El cercle viciós queda clos». ⁷ Quan el cardenal Lercaro i tot l'equip dels editors van presentar l'obra a Joan XXIII, aquest va tenir un gest genial, que Alberigo no ha posat mai per escrit, segurament per por que els adversaris del papa el comentessin desfavorablement, però que ara gosaré referir. Va prendre el volum que li oferien, el va deixar a terra, va pujar-hi físicament al damunt i, dempeus sobre el volum dels concilis, malgrat la posició poc estable —el diàmetre roncal·lià excedia notòriament dels 20 × 13,5 cm del llibre—, va pronunciar les paraules de resposta al discurs del cardenal Lercaro, sense donar cap explicació del gest: *intelligenti, pauca*.

L'any abans de la seva mort, Alberigo havia començat a publicar una nova edició, considerablement ampliada, en quatre volums, d'aquella col·lecció de decrets conciliaris. ⁸ El primer volum conté les decisions dels concilis compartits per les principals tradicions cristianes, o sigui des de Nicea I (325) fins a Nicea II (767), incloent-hi el concili *in Trullo* (692), omès en les edicions anteriors. El segon volum publicarà els textos dels dos concilis contraposats de Constantinoble (869-870 i 879-880) i els dels concilis llatins medievals des del Laterà I (1123) al Laterà V (1517), incloent-hi el concili de Pisa (1409), el de Pavia-Siena (1423) i el de Basilea després del trasllat a Ferrara, que abans era deixat de banda. El tercer volum inclourà els decrets dels concilis «romans» dels temps moderns, des de Trento (1545) al Vaticà II (1965). El quart volum oferirà una història general dels concilis, bibliografia sobre els concilis i uns índexs generals. Mentre Alberigo era a l'hospital en el seu llit de mort, els seus adversaris curialescos el van atacar amb un article a *L'Osservatore Romano* del 3 de juny, anònim, signat només amb els tres asteriscs que acompanyen els textos oficials o oficiosos. Criticaven que es reservi la denominació de concilis «ecumènics» als set primers, reconeguts tant pels llatins com pels bizantins, mentre que es qualifiquen de «generals» els de l'Església llatina en els quals no han participat els ortodoxos. L'anònim articulista escriu: «A primera vista hom té la impressió que són implícitament considerats ecumènics només aquells concilis que corresponen al concepte ortodox d'Església [...]. Resta summament incompreensible la qualificació del Tridentí i dels dos Concilis Vaticans com a "Concilis generals de l'Església catòlica romana".» A aquest article han respost els dos principals col·laboradors d'Alberigo. El teòleg Giuseppe Ruggieri, a *La Repubblica* del 8 de juny, explica que Alberigo, en la seva

7. Karl RAHNER, «Ensayo de esquema para una dogmática», en *Escritos de Teología*, t. I, Madrid: Taurus, 1961, pp.11-50.

8. *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. Editio critica. I, The Oecumenical Councils. From Nicaea I to Nicaea II (325-787)*, Brepols, Turnhout, 2006. Aquest primer volum porta la següent dedicatòria d'Alberigo: «I dedicate this work to Giuseppe Dossetti, an forgettable Master, joyful servant of Vatican II and passionate lover of the Council's event, where faith, confession and research might meet in the strenght of the Spirit.» Alberigo m'havia expressat el desig de presentar personalment aquesta obra a la Facultat de Teologia de Catalunya.

introducció al volum, havia precisat prou bé el sentit correcte dels qualificatius «ecumènic» i «general», i l'historiador Alberto Melloni, en el *Corriere della Sera* del 3 de juny, deia que l'acusació contra Alberigo «al capdavant colpeix no res menys que Pau VI, que va legitimar i practicar la distinció entre concilis ecumènics i generals». Escrivint al cardenal Willebrands el 5 d'octubre de 1974, en el centenari del segon concili general de Lió, el papa Montini va definir aquell concili com «el sisè dels sínodes generals celebrats a l'orbe occidental». Melloni conclou: «Un Pau VI considerat sospitós en matèria de tradició catòlica per un decret anònim de *L'Osservatore Romano* no s'havia encara vist mai.»⁹

El professor Alberigo era doctor *honoris causa* per Munic, Estrasburg i Münster. Entre els actes commemoratius del vint-i-cinquè aniversari de la creació de la Facultat de Teologia de Catalunya, en el curs 1992-1993, el degà-president, Gaspar Mora, va proposar de concedir el doctorat *honoris causa* a dos laics relacionats amb el Concili Vaticà II, un com a historiador, Alberigo, i un altre com a auditor laic, Ramon Sugranyes de Franch. El gran canceller, cardenal Carles, ho va acceptar i va elevar la necessària petició a la Congregació per a l'Educació Catòlica. La resposta va ser favorable per a Sugranyes de Franch, però negativa per al professor Alberigo. Aquest no tenia interès especial per la distinció, però es va sentir injustament vetat i volgué esbrinar-ne el pretext. Va acudir al cardenal Ratzinger, amb qui tenia molt bona relació des dels anys del Concili, i aquest, havent-se informat, li va dir que era perquè molts anys enre havia participat en un *convegno* sobre els cristians pel socialisme, en el qual per cert Alberigo s'havia mostrat crític envers aquella opció, però el sol fet d'acudir-hi ja li havia valgut una fitxa negra. En saber Sugranyes que Alberigo havia estat vetat des de Roma, va declinar l'honor que se li oferia.

Hilari Raguier

9. Cf. Adista, 23-6-2007.